

GESCHIEDENIS VAN DE GROTE KERK

De ligging van het gebouw

Aan de noordwestelijke stadsrand van Edam domineert de Grote Of St. Nicolaaskerk het silhouet van de overgang naar het open landschap. Men heeft een legende bedacht om de excentrische ligging van de kerk te verklaren. De keuze van de plaats zou door het lot bepaald worden. Men liet in het midden van de stad een stier los en bouwde de kerk op de plaats waar het dier ging liggen.

Ondanks die excentrische ligging is de Grote Kerk nauw verbonden met het stadscentrum. De Librije (bibliotheek) van de kerk, met daaronder de hoofdingang, ligt namelijk heel markant in de visuele as van de Grote Kerkstraat. Deze straat verbindt de kerk met het Damplein, dat midden in Edam ligt.

De bouwgeschiedenis

In de eerste helft van de 15^e eeuw werd met de bouw van de kerk begonnen. Men begon met de bouw van een kleine kruiskerk. In de huidige kerk zijn hiervan nog bouwsporen te zien. Vanaf 1357, toen Edam stadsrechten kreeg, ontstond een grote economische bloei.

De kerk is aan de heilige Nicolaas, de beschermheilige van de zeevaarders, opgedragen. Dit geeft het verband aan met de scheepsbouw (handel + nijverheid), waaraan Edam zijn rijke ontwikkeling in die tijd heeft te danken.

Edam lag aan de toegang van de binnenwateren van Noord-Holland naar het open water van de Noordzee via de Zuiderzee. Deze binnenwateren – de huidige polders - vormden het lucratieve achterland. De verschillende havens met de rijke koopmanshuizen in Edam zijn een duidelijk bewijs van de welvaart die dat met zich meebracht.

Door de sterke ontwikkeling van de stad werd het bouwplan van de Grote Kerk snel gewijzigd van een kleine kruiskerk naar een grote hallenkerk in laat-gotische stijl. Over de bouwgeschiedenis is weinig documentatie bekend. De vroegste mededeling over de bouw van de kerk is de grafelijke bepaling van 1413, waarin iedere poorter – inwoner van de stad – een verplichte bijdrage van 1000 stenen werd gevraagd. 'Die heylige kerck een dusent steens, of 't geldt daer voer'.

Als men bedenkt dat deze kerk tot een van de grootste kerken van ons land behoort, met een lengte van 88 m en een breedte van 35 m, met muurdikten van ruim 1 m tot 2,5 m (aanlegbreedte van de fundering op circa 3.5 m diepte onder het maaiveld), komt men tot een gigantisch aantal te verwerken stenen.

Omstreeks 1518 was het kerkgebouw, plus toren en de portalen (waarvan de Librije een rijk gedetailleerd onderdeel is) gereed. Het gebouw behoort tot de top 100 van de rijksmonumenten van Nederland.

Het interieur

De kerkruimte is verdeeld in drie delen; het middenschip en koor met koorsluiting, geflankeerd door twee gelijke beuken. Deze drie delen zijn voorzien van eikenhouten kapconstructies met houten gewelven. Het middenschip en koor worden gescheiden door een dwarsbeuk (transept), die ook bij de beuken doorloopt.

In de kerk werd ook begraven. Dit is te zien aan de zerken en drielingen (vloertegels) in het gebouw. De grote bewerkte zerken waren voor de rijken en de drielingen, waarvan een van de drie was voorzien van een naam en/of huismerk, was voor de minder rijken. Voor ruim 1500 graven was plaats in de kerk. De rouwborden zijn een getuigenis van het begraven in de kerk.

Vanaf ongeveer 1590 tot 1830 is er in de kerk begraven. Napoleon heeft verordonneerd dat er niet meer in de kerk begraven mocht worden. Daarna werd er begraven op het monumentale kerkhof, dat om de kerk ligt en de omgeving van de Grote Kerk een bijzonder aanzien geeft.

Het koorgedeelte ligt hoger ten opzichte van het overige vloergedeelte en wordt door een eiken beschot met een geornamenteerd koorhek afgescheiden.

De preekstoel en de rijk bewerkte dooptuin met de (kolom)banken staan centraal in het middenschip, zoals gebruikelijk na de reformatie in 1572.

Bij de twee belangrijke toegangen van het kerkgebouw zijn rijk bewerkte portalen aangebracht. Deze eiken interieurobjecten zijn uitgevoerd in de renaissance stijl.

Een aantal oudere laat-gotische banken zijn afkomstig uit de kleine of O.L. Vrouwekerk, die in 1883 is gesloopt. Een tien gebodenbord is bij de laatste restauratie aangetroffen. De tekst kwam achter het stucwerk vandaan. Het origineel is geconserveerd en hangt nabij de opnieuw geschilderde tekst. Het koperwerk – kronen, lessenaars, kandelaars en doopboog - geven het interieur een speciale allure.

Het orgel

Voor de brand in 1601 waren er in de kerk drie orgels, waarvan een met zilveren pijpen. Het huidige instrument dateert uit 1662 en is gebouwd door Barent Smit, organist en orgelmaker te Hoorn. Het is een van de weinige instrumenten die door hem gemaakt zijn.

Het is een bijzonder waardevol instrument dat uit een hoofdwerk en rugwerk, 2 klavieren en pedaal bestaat. Later is het uitgebreid door orgelmaker Matthijs Verhofstad. Het orgel heeft 20 registers.

De Librije

Het hoofdtoegangsportaal, gelegen aan de Grote Kerkstraat, is voorzien van een gewelf, waarbij aan een zijde de geboorte wordt uitgebeeld in een kraagsteen en aan de andere zijde de dood is weergegeven door middel van een doodskop. Bij binnenkomst van de kerk wordt men eraan herinnerd dat het leven eindig is.

In de naastgelegen consistorieruimte zijn de oude opbergkasten en kluizen zichtbaar, aangebracht in de muren die herinneren aan de opslag van onder andere miskelken en overige liturgische objecten uit de tijd van voor 1572, toen de kerk nog rooms-katholiek was. Ook de nog aanwezige altaarstenen zijn hier een getuigenis van. Op de verdieping zijn een Latijnse school en een bibliotheek (Librije) aanwezig.

Het interieur van de ruimten is sober, in tegenstelling tot het exterieur dat een grote rijkdom uitstraalt.

Paulus Pieterszn. was voor de reformatie priester in de St. Nicolaaskerk. Hij heeft een grote collectie boeken geschonken. Vele andere schenkers volgden hem waardoor uiteindelijk een unieke boekencollectie ontstond, die 158 gedrukte werken (in 107 banden) en 2 late handschriften omvat.

In de collectie zijn 5 incunabelen (boeken gedrukt met losse loden letters van voor 1501). De boeken zijn allemaal in het Latijn geschreven. In deze taal werd in de Librije lesgegeven. De Latijnse school werd gezien als voortgezet onderwijs ten behoeve van koorzang en algemene ontwikkeling. Het hoofdbestanddeel van de collectie zijn drukken uit de 16^e eeuw, waaronder negen zeer waardevolle exemplaren geschreven zijn door Erasmus. Tevens zijn er in de collectie vier tunica's (boeken waarvan geen ander exemplaar bekend is) aanwezig.

De collectie is in bruikleen bij de Koninklijke bibliotheek in Den Haag, omdat het klimaat in het kerkgebouw grote schade zou veroorzaken.

Het gebrandschilderde glas

Het vroegere gebrandschilderde glas is verloren gegaan door blikseminslag bij een brand in 1601. Bij deze brand gingen de kappen en een groot deel van het interieur verloren. Vanwege de rijkdom en grote schenkingen van steden, bestuursorganisaties en bedrijven – scheepswerven, zoutziederijen en rijke particulieren – werd het kerkgebouw in een korte tijd weer hersteld.

De 32 stuks gebrandschilderde glazen vormen een apart onderdeel van het interieur. Zij dateren uit de periode 1602 – 1627, die geldt als de bloeiperiode van het gebrandschilderde glas. De beroemde glazen zijn uitgevoerd in de renaissance stijl.

Het glas heeft een hoge cultuurhistorische waarde en bestaat, ondanks de vele herstellingen, nog uit 75% origineel glas. Dit is ten opzichte van andere objecten een bijzonderheid.

De symboliek en allegorische voorstellingen in het glas waren vroeger voor de bezoekers geen probleem, omdat niet iedereen kon lezen en schrijven, maar de taal van de voorstelling wel begreep. Nu hebben de meeste mensen moeite met de symboliek en allegorie, omdat de kennis hierover schaars is geworden.

Tijdens de laatste restauratie is het glas beschermd tegen aantasting door luchtvervuiling en mechanische beschadigingen. De opstelling van het originele glas is zodanig dat het niet meer vochtig wordt (door condens of regen), waardoor het glas en schilderijen niet meer kan worden aangetast. Het totaal glasoppervlak van de 32 ramen bedraagt ongeveer 550m².

Het glas geeft een bijzonder karakter aan het kerkgebouw door de lichtinval en de toegepaste vormen en kleuren.

De toren

Voor de brand in 1601 was de toren nog een stuk hoger. Dit object heeft ook nog in 1701 een brand - door blikseminslag – ondergaan. Desondanks staat in de torenruimte nog een monumentale klokkenstoel, met een hoogte van 16 m. In de eiken stoel hangen twee grote luidklokken, die zowel met motoren als met de hand geluid kunnen worden. De grootste klok weegt 2900 kg en is naar model en toonhoogte van de vroegere klok opnieuw gegoten in 2005. De kleine luidklok weegt 1650 kg en is in 1602 door Schimmel in Deventer gegoten.

Bezichtiging

U bent tussen 1 april en 1 oktober elke middag van 14.00 – 16.00 uur van harte welkom! Enthousiaste en deskundige vrijwilligers begeleiden u graag door de kerk en de toren op voor een spectaculair uitzicht over de omgeving.